

Емотивна картина світу в українській фраземіці: аксіологічний вимір фундаментальних емоцій людини

Ж. В. КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА

Кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології, Донецький національний університет ім. Василя Стуса, вул. Академіка Янгеля, 4, UA-21007 Вінниця
Zhanna KRASNOBAIEVA-CHORNA, Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyľ Stus Donetsk National University, Vinnytsia
E-mail: zh.krasnobaieva@gmail.com

(Received: 31 March 2018; accepted: 15 June 2018)

Abstract: This paper is devoted to revealing the axiological specificity of the emotional image of the world, represented by ten fundamental emotions (interest, joy, surprise, embarrassment, disgust, anger, contempt, shame, suffering, and fear) in Ukrainian phraseology. The main methods of research are the method of parametric analysis of the semantic structure of phraseme with the accentuation of the evaluative component and the method of thematic fields. Phrasemes has been classified according to their evaluation load, developed in the framework of axiophraseme pragmatics based on the three-value positive–negative–situational evaluation system and the sequential allocation in the emotional image of the world of positively evaluative, negatively evaluative phrasemes, and phrasemes with diffuse evaluation. Our attention is focused on cinematic phrasemes based on the description of the external expression of emotions in Ukrainian phraseology. Manifestation and intensification are positioned as defining signs of the level of the emotional image of the world.

Keywords: phraseology, Ukrainian, emotional image of the world, cinematic phrasemes, evaluation

Студіювання емотивних значень мовних одиниць актуалізовані нині у вітчизняних і закордонних лінгвокультурологічних працях під час вивчення емотивних концептів: концепти *гнів* (КРАСАВСКИЙ 2000, МАРКИНА 2003), *зادоволення* (САРБАШ 2012), *здивування* (ДОРОФЕЕВА 2002), *злість* (КРЫЛОВ 2007), *радість* (БАЛАКИНА 2004, ШАМАЄВА 2004), *страх* (БУЛАТОВА 2015, ЗАЙКИНА 2004) і под.

Емоції постають важливим аспектом життя людини, оскільки об'єктивно пов'язують події з потребами та мотиваційною сферою (BULLER 1996, GODDARD 2002, O'ROURKE 1994). Це дає змогу позиціонувати емоції як віддзеркалення відношення результату діяльності до її мотиву: якщо з погляду мотиву діяльність успішна, то йдеться про позитивні емоції, якщо ні – про негативні. Однією з конститутивних ознак емоції постає аксіологічна полярність, тобто наявність позитивного або негативного. Зауважимо, що ці обидва полюси можуть не визначуватися як взаємовиключні, оскільки в складних людських почуттях вони утворюють суперечливу єдність.

Емоції, інтерпретовані Ю. Балакіною як форма відображення, пізнання й оцінки об'єктивного світу, як форма переживань, відчуття приємного або неприємного, ставлення людини до світу та суспільства, процес і результати її практичної діяльності, формують емотивну картину світу (ЕКС). Останню дослідниця кваліфікує як емоційно марковані перцептивні образи, уявлення, відчуття омовлених понять, відображених у внутрішньому світі людини (Балакіна 2004). Г. Бородкіна витлумачує ЕКС як «світогляд, що спроектований емотивною сферою свідомості та відображає аксіологічні пріоритети в національній картині світу» (Бородкіна 2002: 9).

За робочу в статті обрано психологічну класифікацію емоцій К. Ізарда з виокремленням десяти фундаментальних емоцій: зацікавлення, радість, здивування, збентеження, відроза, гнів, презирство, сором, страждання, страх (Ізард 1980: 186–188). У лінгвокультурології М. Красавський розглядає базові емоції як «філогенетично первинне, засноване на перцептивних уявленнях психічне переживання людини (страх, радість, гнів, печаль), що є психологічно універсальним і найбільш релевантним культурним феноменом для того/іншого етносу» (Красавський 2001: 28–29).

Актуальність статті зумовлена відсутністю в україністиці спеціального студіювання, присвяченого аналізу аксіологічного виміру емотивної картини світу на матеріалі фундаментальних емоцій в українській фраземіці.

Мета статті полягає у визначенні аксіологічної специфіки емотивної картини світу, зокрема фундаментальних емоційних станів зацікавлення, радості, здивування, збентеження, відроза, гніву, презирства, сорому, страждання, страху в українській фраземіці.

Матеріал дослідження становлять близько 250 фразем на позначення фундаментальних емоцій, зафіксованих в авторитетному фраземографічному виданні української мови (СФУМ 2003), а також понад 1000 мікроконтекстів їхнього вживання в Українському національному лінгвістичному корпусі Українського мовно-інформаційного фонду НАН України (УНЛК).

Опис фундаментальних емоцій в українській фраземіці здійснено за допомогою методу параметричного аналізу семантичної структури фраземи з акцентуацією оцінного макрокомпонента та методу тематичних полів, тобто через фраземосемантичні поля (ФСП), позиціоновані в дослідженні як сукупність фразем, об'єднаних однією архісемою, що наявна у фраземному значенні всіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки. Цифровий показник біля фраземи у ФСП вказує на значення багатозначної фраземи, подане в словнику.

Значущість певної емоції для людини визначається кількісними показниками фразем-репрезентантів із таким заповненням сегментного простору ЕКС в українській фраземіці: ФСП «Страх» (13,3%), ФСП «Здивування» (11%), ФСП «Збентеження» (10,4%), ФСП «Гнів» (9,2%), ФСП «Страждання» (8,1%), ФСП «Сором» (6,4%), ФСП «Відроза» (6%), ФСП «Радість» (5,8%), ФСП «Зацікавлення» (5,6%), ФСП «Презирство» (3,5%), що підтверджує загальновідому тезу про пейоративний характер фраземної оцінки та

важливість негативного досвіду для людини. Ідеографічний залишок становить 20,7% і зумовлений дифузністю емоційних станів людини, відображених певною фраземою.

Успішна реалізація мети передбачає застосування класифікації фразем за характером оцінки, опрацьованої в межах аксіофраземної прагматики (Краснобаєва-Чорна 2017: 25) з опертям на тризначну систему оцінки «позитивна – негативна – ситуативна» й адаптованої до проблематики статті, з послідовним виокремленням в ЕКС:

1. Позитивнооцінних фразем – фразем, що відповідають зоні «добре» оцінної шкали та представлені в ЕКС:

1.1. ФСП «Зацікавлення» – сукупність фразем позитивного емоційного стану, що сприяє розвитку навичок і вмій, отриманню знань та мотивує навчання: *припасти до мислі; припасти / припадати до смаку* (1); *поставити на ноги* (4).

1.2. ФСП «Радість» – сукупність фразем позитивного емоційного стану, пов'язаного з можливістю повного задоволення актуальної потреби, вірогідність чого до певного моменту була незначною або невизначеною (наприклад, фразема *скільки літ, [і] скільки зим!* уживається як привітання і вираження радості від зустрічі з тим, кого давно не бачили); зумовлений у фраземіці впливом на органи слуху: *як (мов, наче та ін.) медом по губах мазнули; мазати медом по губах* (2), зору: *милювати око (очі, зір)* (1) або інші органи чуття: *[аж] мурашки бігають (пробігають, лізуть та ін.) / побігли (пробігли, забігали, полізли та ін.) по спині (по тілу, за плечима та ін.)* (1).

2. Негативнооцінних фразем – фразем зони «погано» оцінної шкали, інтерпретованих в ЕКС як:

2.1. ФСП «Відраза» – сукупність фразем негативного емоційного стану, викликаного об'єктами, зіткнення з якими вступає в різке протиріччя з ідеологічними, моральними, етичними тощо принципами та настановами суб'єкта (*оскома на зубах; собаки виють*). Огида в українській фраземіці спричинена підступними вчинками (*чортове діло; чортова справа*) і супроводжувана ненавистю (*стати / стояти кісткою в горлі / поперек горла*).

2.2. ФСП «Гнів» – сукупність фразем негативного емоційного стану, викликаного раптовою появою серйозної перепони на шляху задоволення винятково важливої потреби: *давати / дати волю серцю* (2). У межах негативно оцінки зафіксовано такі комплексні емоційні стани:

1) гнів / незадоволення / обурення: *іди [собі] к бісовому батькові (к нечистій матері), лайл.; до бісової (лихої, чортової та ін.) матері; к бісовій (лихій, чортовій та ін.) матері, лайл.* (1);

2) гнів / обурення / злість: *[аж] іскри з очей сиплються* (2);

3) гнів / озлоблення: *перегризати / перегризти горло (горлянку)* (1);

4) гнів / душевний біль / страждання: *розпикати / розпекти душу (серце);*

5) гнів тимчасовий / збудження / роздратування: *під гарячу руку* (заст. *руч*);

6) гнів / невдоволення / досада: *трясця йому (їй, тобі, вам, їм) в печінки (в печінку, в пуп, в бік та ін.), лайл.*

2.3. ФСП «Презирство» – сукупність фразем негативного емоційного стану, що виникає в міжособистісних взаємовідношеннях та породжуваний неузгодженням життєвих позицій, поглядів і поведінки суб'єкта з життєвими позиціями, поглядами та поведінкою об'єкта почуття: *плював я; плювати / плюнути (наплювати) в вічі (в очі, межі очі та ін.); показувати / показати спину (потилицю)* (2).

2.4. ФСП «Сором» – сукупність фразем негативного емоційного стану, що виражається в усвідомлюванні невідповідності власних помислів, вчинків і зовнішності не тільки очікуванню інших людей, але й власним уявленням про гідну поведінку та зовнішній вигляд: *заговорила (прокинулася) совість; совість мучить; правда очі коле; хоч крізь землю провалюйся (провалися)*.

2.5. ФСП «Страждання» сукупність фразем негативного емоційного стану, пов'язаного з отриманням інформації про неможливість задоволення найважливіших життєвих потреб: *палитися вогнем* (1); *скніти душею* (1); *аж шкура болить* (2). У статті зафіксоване душевне: *не мати / не знати просвітку* (2) та фізичне страждання: *не знаходити / не знайти [собі] місця* (3). Причинами страждання постають: а) тяжка та непосильна робота: *обливатися кров'ю* (1); б) тривога, страх, туга та ін.: *перетліти душею (серцем)*.

2.6. ФСП «Страх» – сукупність фразем негативного емоційного стану, що виявляється під час отримання суб'єктом інформації про можливу загрозу його життєвому добробуту, про реальну або уявлювану небезпеку: *острах бере (обіймає, охоплює та ін.) / уз'яв (обійняв, охопив та ін.); [i (аж)] в (на) душі (на серці, у грудях, у н'ятах та ін.) похололо (похолонуло); як (мов, ніби та ін.) комашки полізли (поповзли) по спині; мліти душею (серцем)* (2); *[аж] мороз іде (проходить, пробігає та ін.) / пішов (пройшов, пробіг та ін.) поза шкірою (поза спиною, по спині та ін.)* (2); *мороз із-за плечей бере* (2); *[аж] холоне / захолола (захолонула, похолонула) душа* (2); *серце стигне (холоне) / прохололо (охололо)* (2). Виявами страху у фраземіці постають стани людини: відчуття холоду (переважно неприємне відчуття) або сильний озноб: *[аж] морозом сипнуло (сипнуло) [за (поза) спиною (шкірою), по спині]*; сильне серцебиття: *серце як (ледве, мало, трохи та ін.) не вискочить [з грудей]*; відчуття жару в усьому тілі: *як (мов, ніби та ін.) скупали в окропі* (1); втрата спокою, холоднокровності, рівноваги: *обливатися / облитися холодним потом; пускатися / пуститися берега* (2).

В українській фраземіці страх визначуваний раптовістю: *серце мре (замирає, замира) / замерло (замерло)* та спрямованістю в майбутнє (сема 'в передчутті чогось невідомого, неприємного'), що підтверджують контексти: «Холодним потом обливалась Маланка, вся терпла і гострим оком вдивлялась у п'їтьму, паче питала, як буде?» (М. Коцюбинський); «Калинович стояв, обливаючись холодним потом, і ждав, що буде далі» (І. Франко); «– Василю, не дуже мені подобаються ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то аж шкіра терпне на мені» (Ірина Вільде).

Причинами страху (за матеріалами української художньої літератури) постають:

а) висота: «Глянув з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а *по тілу пробігли мурашки*. Він схопився за граніт» (П. Панч);

б) війна та згадка про війну: «І от пройшла війна. Страшна. Грізна. Згадати, і то *мороз поза шкірою*» (В. Собко); «Коли ці сталеві громади [танки] з'явилися зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців *мурашки пробігли по тілу*» (О. Гончар); «А Клава он приїхала, таке розказує, що *душа холоне!*.. – Вона стала розповідати, як бомбили їх у дорозі» (О. Гончар);

в) думки про смерть: «При одній думці про те, що на його шії може зненацька затягнутися зашморг, по спині Паршецького *пробігають мурашки*» (М. Тарновський) або мрець: «У *грудях* Зіньки *похололо*. Йй здалось, що збитий з ніг чоловік уже мертвий» (А. Шиян);

г) звістка: «[Герасим:] Думає, що довідалась за гроші, *аж всередині похолонуло*» (І. Карпенко-Карий);

ґ) звуки: вий вовків: «Вовки витягали соло, *аж око в'януло*» (І. Франко); кроки: «Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горіщі недалеко від нас. В мене знову *по спині сипнули мурашки*» (Л. Смілянський); крик: «У Грицька *морозом сипнуло* від того Христиного крику» (Панас Мирний); сміх: «Недокус посміхався, а в мене *морозом сипнуло поза шкірою*» (Ю. Збанацький) і регіт: «У Христі аж у *душі похолонуло* від того реготу. Вона зразу догадалася, що Оришка тільки замина правду...» (Панас Мирний); шелест, стук: «Я прислухавсь. Найменший шелест або стук – і *мос серце падає*» (М. Коцюбинський);

д) місцевість: «Навколо якісь кущі, хащі і холод могильний, *аж мороз поза шкурою ходить*» (Гр. Тютюнник); «Коли Маруся підходила до цього місця, йй стало моторошно, *по тілу забігали мурашки*» (Ф. Бурлака);

е) незнайома людина: «Він не пам'ятає, як відчинив двері. Назустріч холодне, незнайоме обличчя чужої жінки... *Серце обірвалося*» (О. Донченко);

є) погляд: «Витріщила на мене очі, аж мене *мороз вхопив за плечі*» (М. Коцюбинський); «Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї *мурашва побігла спиною*» (М. Томчанин); «Тут Денис так глянув на Трохима, що у того жижки задрижали, і у *душі похолонуло*» (Г. Квітка-Основ'яненко);

ж) прокльони: «Горпина, слухаючи прокльони дідові, *обмирала з страху*» (Панас Мирний);

з) слова: «Як сказала вона це – в мене *в душі похололо*» (І. Нечуй-Левицький);

и) сон: «Спав тривожно... Від жахливих кошмарів, загадкових снів він раптом прокидався, весь *облтий холодним потом*» (Ю. Збанацький);

і) темрява: «Гемінь дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце, *аж мурашки побігли по спині*» (Ю. Мушкетик); «І от знову увижається мені страшна темнота... Тихо... Глухо... страшно, *аж в серці холоне*» (Панас Мирний) тощо.

3. Фразем із дифузною оцінкою – тип фразем, визначуваний дифузністю оцінки (в студіюванні – позитивними та негативними кластерами емоцій) та залежністю від контексту: *блиснути очима (оком)* 'глянути на кого-небудь

з певним виразом (злості, докору, радості)'. «Маланка сховала руки під хвартухом і злісно блиснула очима. – Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові» (М. Коцюбинський); «З баняком до сажа пробігла Софія Кушнір, лукаво блиснула очима на Дмитра» (М. Стельмах); «Посміхнулась вона, блиснула очима й побігла доганяти гурт хлопців» (І. Кириленко); *очі горять (палають)* 'погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції (збудження, гнів, радість та ін.)'. «Очі [Галі] горіли коханням, одрадою, вид осіяв, як сонячний ранок весняного дня» (Панас Мирний); «Борис зірвався з місця. Очі йому горіли, кулаки затискалися» (Б. Лепкий).

3.1. Найбільшу групу фразем цього різновиду містить ФСП «Здивування», ґрунтоване на емоційному стані людини, що не має чітко вираженого позитивного або негативного маркера, викликаний сильним враженням від чого-небудь незвичайного, несподіваного, незрозумілого і под., пор.:

1) здивування / захоплення: *чудеса (диво, чудо та ін.) в решеті; куди твоє (рідко ваше) діло, ірон.; бий / побий (побила б) тебе (його, її, їх та ін.) лиха [та нещаслива] година (морока, грім, хрест та ін.), лайл. (2); чорт його маму знає (2);*

2) здивування / обурення (чим-небудь незвичним або неприйнятним): *де [ж] таки видано...; де [ж] таки (нак, це, таке) видано;*

3) здивування / радість / захоплення: *атака (от така) ловись!; от (оце) [так] штука (штуковина)!;*

4) здивування (з якого-небудь приводу) / захоплення (ким-небудь, чим-небудь) / незадоволення (кимсь, чимсь): *не взяв ворог (враг), жарт.; не взяв його (її, їх та ін.) кат;*

5) здивування / захоплення / обурення: *що [тільки] робиться!;*

6) здивування / докір / обурення: *[чи] ти ба!;*

7) здивування / незадоволення / занепокоєння (з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого): *от тобі й раз!;*

8) здивування / захоплення / радість / переляк: *Мати Божа;*

9) здивування / захоплення / радість / незадоволення: *[ой (ох)] матінко [ж] моя [рідна]!;*

10) здивування / захоплення / страх / жаль: *ой, леле; леленько мій.* Оцінне значення таких фразем детермінує контекст, наприклад: «Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна – Мати Божа!» (Марко Вовчок); «– Ой, Мати Божа! І розказувати боязно!» (Марко Вовчок); «Рано, на сході сонця вийдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть протяжно в зачудованні: – Мати Божа, що сталося в городі за ніч!» (О. Довженко); «[Павло:] *От так штука!* Леонід Петрович приїхали, я зразу їх пізнав» (М. Кропивницький); «Чуров відхилився від гама-телескопа, з яким працював, повільно підплив до Юрія... Зиркнув на схвильоване обличчя Гука і похитав головою. – *Оце так штука!* – Підтверджуються найпарадоксальніші припущення» (О. Бердник); «Сава Андрійович очунює. Оглядається: де він? *Оце штука!*...» (О. Довженко); «– А за що продав [хліб], Чіпко? – Ні за

що, подарував... – *От тобі й раз!* От і прогуляємо... чортового батька!.. – чухаючи потилицю, блєс Матня» (Панас Мирний); «– А хто ж тобі давав розпорядження там пасти? – *От тобі й раз!*.. Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадівська толока і щоб я тамечки пас» (Григорій Тютюнник); «– *От тобі й раз!* Справді, співи сьогодні... – розгубився Данило. – Що ж його робити?» (Ю. Смолич).

Унікальність ФСП «Здивування» зумовлена також тим, що емоція здивування може поєднуватись з іншими емоціями в межах позитивної: здивування (доброзичливе) / радість з нагоди несподіваного приходу, прибуття кого-небудь (*яким вітром, яким чудом*) або негативної оцінки:

1) подив / осуд (не так як треба): *кат зна що (як, куди та ін.), зневажл.; чорт (біс) зна (знає) що, грубо;*

2) здивування / незадоволення: *кара Божя (Господня);*

3) здивування / незадоволення / досада: *що за вража (лиха та ін.) мати, фам.; отуди к лихій годині! (до біса! та ін.), лайл.;*

4) здивування / незадоволення / розчарування / обурення (з приводу чогось неприємного, несподіваного та ін.; погано): *туди до лиха!, несхв.;*

5) здивування / хвилювання / заклопотаність / страх / відчай / досада (перев. в неприємних, небажаних ситуаціях): *ох (ой), [мені] лихо!;*

6) здивування / захоплення / невдоволення / обурення / досада: *дідько б тебе (його, її та ін.) взяв (забрав), лайл.*

В українській фраземіці зафіксовані ситуації, в яких поєднано:

а) здивування та сумнів щодо здійснення якихось намірів, досягнення успіху: *куди метнув!* – «Всіх чортів зібрать... щоб допомогли мені причарувати до себе Бондарівну! [Герцель:] Ой, ой, ой! *Куди метнув!*» (І. Карпенко-Карий);

б) здивування та застереження при необачних, необдуманих діях кого-небудь: *чи при (не, в) [своєму] розумі (розумові)* – «Коли стурбована Христинка стала на порозі, він одразу пригорнув її до себе. – Чи ти, Левку, *не в своєму розумі?* – зашипіла дівчина, вислизнула з його рук» (М. Стельмах); «чи з розумом. – *Чи ти з розумом, дівчино?* Летить, женеться, наче її хто в спину штовха» (В. Винниченко).

3.2. Дифузність оцінки притаманна і ФСП «Збентеження» – сукупність фразем емоційного стану, що супроводжуються переживанням як позитивних, так і негативних емоцій:

1) збентеження / хвилювання: *як (мов, наче та ін.) холодною водою обдати (облити) (1); обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром ([гарячим] приском) (2);*

2) збентеження / надзвичайне нервово збудження / хвилювання: *як (мов, ніби та ін.) на голках (на шпильках, на шпичках, на колючках, на терню та ін.), зі сл. сидіти, стояти, почувати і под.;*

3) збентеження / розгубленість / подив: *збивати / збити з пантелику (2);*

4) збентеження / хвилювання / переляк: *як (мов, наче та ін.) жаром (кип'ятком, приском та ін.) обдало.*

Визначальними ознаками фраземного рівня ЕКС українця постають:

1. маніпулятивність:

а) гнівом: *выводити / вивести з себе; зводити / звести з розуму (з ума) (1); виводити / вивести з рівноваги (2);*

б) зацікавленням: *нависнути / нависати на очі; мантити [до себе] очі (2);*

в) збентеженням: *замутити серце (душу); лоскотати нерви (рідше душу, серце та ін.); мутити голову (душу); роздирати / роздерти серце (душу) [на шматки (по шматках)]; брати / взяти за живе (1); вивертати / вивернути душу (1); виводити / вивести з рівноваги (1); добиратися / добратися до серця (до душі) (1); зводити (збивати) / звести (збити) на манівці (1); вивертати / вивернути печінки (2); різати око (очі) (3);*

г) соромом: *стидом повити / повивати голову; виставляти / виставити на публіку, в поєднанні з раптовістю: як (мов, наче та ін.) приском (жаром) обсипати (осипати) / обсипати;*

г) стражданням: *розривати серце (душу, груди); ятрити (роз'ятрювати, розтроюджувати, розворушувати та ін.) / роз'ятрити (розтроюдити, розворушити та ін.) [незагойну (давню)] рану [в серці (в душі)] з доведенням до плачу: виточити сльози з очей; уганяти / угнати в сльози;*

д) страхом: *наганяти (нагонити) / нагнати холоду;*

2. інтенсифікація, презентована:

а) високим ступенем вияву радості: *вибрикувати гонки, прост.;*

б) сильним: *он (от) воно що!; аж рота роззявити і великим здивуванням: [аж (і)] очі на лоб (на лоба, рідше догори та ін.) лізуть / полізли (1); [аж] очі рогом лізуть / полізли (1); надзвичайно сильним здивуванням або збентеженням ([аж] ударити об поли руками), великим інтересом (аж рота роззявити);*

в) сильним збентеженням: *як (мов, ніби та ін.) комашки полізли (поповзли) по спині; кров кипить (закипає, вирує та ін.) / закипіла (завирувала) [у жилах (у скронях)]; як (мов, ніби та ін.) подум'ям обгорнуло / обгортає; як (мов, наче та ін.) хто кинув гарячого приску, сильним збентеженням або переляком: обдавати / обдати жаром (морозом, холодом та ін.), соромом: як (мов, наче та ін.) окропом ошпарило;*

г) огидою: *стояти / стати кілком (колом) в горлі (2), великою: [аж] з душі верне (2) та гострою: душа (серце) перевертається / перевернулася (серце перевернулося) (2), огидою й нудотою: вивертати / вивернути нутрощі (нутро, кишки);*

г) високим ступенем вияву сорому: *не знати, куди дівати / подіти (діти) очі [від сорому];*

д) тяжким стражданням, що супроводжується муками та переживаннями: *не бачити світу (світа) [білого (Божого)] (1), горем: випити / випивати (пити) гірку (повну) [чашу] ([повний] ківш [лиха]) [до краю (до дна)]; облили / обливати [своє] серце кров'ю;*

е) сильним *серце опинилося в п'ятах* і великим: *[аж] шкура (шкіра) терпне* страхом; високим ступенем вияву страху: *боятися своєї (власної) тіні; [і] духу боятися;*

є) надмірним хвилюванням від припливу якогось почуття (гніву, незадоволення, роздратування: *в душі закипати/закипіти*), станом сильного збентеження, гніву, обурення та ін.: *кров кипить (закипає, вирує та ін.)/закипіла (завирувала) [у жилах (у скронях)]*, сильним почуттям гніву, роздратування та ін.: *сказ нападає (находить)/напав (найшов)* тощо.

Домінуючу роль на фраземному рівні ЕКС українця посідають кінемні фрази, ґрунтовані так званих «кінемних рухах» (Хлыстова 2005: 2), тобто на описі зовнішнього вираження емоцій. До особливих кінемних явищ зараховано також «нульові кінеми», що позиціоновані як значуща відсутність кінемних рухів, наприклад, застигнути нерухомо (остовпіти), втратити здатність говорити (оніміти) і под.

У цьому аспекті дослідження ЕКС виділяємо такі групи кінемних фразем за органом відтворення:

1. мімічні (обличчя):

а) очі: *пускати/пустити око (погляд)* ‘здивлятися на кого-небудь, що-небудь, кудись, виявляючи зацікавленість’; *кидати/кинути оком (очима, погляд, зір та ін.)* (3) ‘звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось’; *витріщити (вивалити, вирячити, вилупити та ін.)/витріщити (вивалювати, вирячати, вилуплювати та ін.) очі (баньки)*, зневажл. (1) ‘широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів та ін.’; *як (мов, ніби та ін.) баран на нові ворота*, зі сл. *дивитися, втелюючись, витріщатися* і под., зневажл. ‘спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування’; *водити очима* ‘дивлячись, виражати поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо)’; *лупати очима* (2) ‘виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися’; *світити/засвітити очима (оком, білками)* (2) ‘виявляти поглядом якість почуття (перев. гніву, роздратування)’; *свінути (свіркнуту) очима* ‘раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом якісь почуття (радість, гнів та ін.)’; *не сміти (не могли) дивитися в очі* ‘відчувати перед кимсь велику гризоту, сором за яку-небудь провину’; *сором їсть (криє) очі* ‘хтось мучиться, страждає від докорів совісті; кому-небудь дуже соромно’; *опустити/опускати очі [в землю, додола]* ‘відчуваючи незручність, сором, збентеження та ін., дивитися вниз; засоромитися, знітитися’; *потупити очі [в землю]* ‘дивитися вниз від сорому, ніяковості та ін.; засоромитися, зніяковіти’; *згубити очі* (2) ‘дуже засоромитися, зніяковіти’; *аж око в'яне* ‘стає страшно, моторошно та ін. від чого-небудь’; *[аж (і) очі на лоб (на лоб, рідше догори та ін.) лізуть/полізли]* (3) ‘хтось відчуває страх, переляк та ін.; стає страшно комусь’;

б) брови: *брови полізли на лоба* ‘хто-небудь чимсь дуже вражений, виявляє надзвичайне здивування, збентеження та ін.’;

в) рот: *роззявляти (розкривати)/роззявити (розкрити) рот (рота)* (3) ‘виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось’;

г) зуби: *зуби скриплять* ‘хтось дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті’; *цокотіти (цокотати, цокати) зубами* ‘тремтіти від холоду, страху

та ін.?’; *оскома на зубах* ‘у когось виникає відразу до чого-небудь; неприємно, бридко від чогось’;

г) губа: *цвіркати через губу*, грубо. ‘ставитися до чогось з презирством; нехтувати чим-небудь’;

д) ніс: *ніс під себе* ‘засоромитися, злякатися’;

е) вуха: *розвішувати/розвішати (розвісити) вуха (уха)* (1) перев. зі сл. *слухати*, ірон. ‘з непідробною цікавістю, з великим захопленням (хоч розповідь, інформація не варта уваги)’;

є) зміна кольору обличчя: почервоніти: *як (мов, наче та ін.) окропом ошпарило* ‘хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором та ін.’;

2. кранеальні (соматизм голова): *братися (хапатися/вхопитися) за голову* ‘дивуватися’; *аж за голову взятися* ‘уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу тощо’;

3. мануальні (соматизм рука): *битися (бити [себе]) об поли [руками]* ‘перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування та ін.’; *розводити/розвести руками* (1) ‘виражати здивування, захоплення, розгубленість та ін.’;

4. корпоральні: *вибрикувати гонки*, прост. ‘дуже радіти’; *як (мов, наче та ін.) громом прибитий* (рідше *приглушений*) ‘остовпілий від якоїсь події, переляку та ін.’; *обмирати/обмерти зі страху* ‘дуже лякатися, боятися; ціпеніти’; *серце падає (обривається)/впало (обірвалося)* ‘хто-небудь завмирає від раптового переляку, тривоги та ін.’; *стати стовпом* (2) ‘раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження та ін.)’; *задирати (піднімати)/задерти (підняти) хвіст (хвоста)* [угору], зневажл. ‘поводитися гонористо, самовпевнено, ставлячись до всіх зверхньо, з презирством’; *переминатися (переступати)/переступити з ноги на ногу* ‘тупцюючи, виявляти свою ніяковість, нерішучість, збентеження, розгубленість та ін.’;

5. фонаційні: *на високих нотах* ‘підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості та ін.’; [наче (неначе, ніби та ін.)] *віднялася мова* ‘хтось від хвилювання, радості та ін. не може говорити; мовчить, замовк’; *язик не повертається/не повернувся* ‘хто-небудь соромиться говорити про щось’; *відбирати (віднімати)/відібрати (відняти) мову* (1) ‘хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву та ін.’; *лити (проливати)/пролити сльози* (2) ‘завдавати страждань, горя’.

Отже, аксіологія ЕКС в українській фраземіці визначувано: 1) абсолютним домінуванням негативнооцінних фразем із семантикою відрази, гніву, презирства, сорому, страждання, страху; 2) наявністю фразем із дифузною оцінкою на позначення збентеження та здивування, поєднаних із різними позитивними/негативними станами (безтямність, відчай, гнів, докір, досада, жаль, занепокоєння, захоплення, незадоволення, нерозуміння, неспокій, обурення, осуд, переживання, переляк, радість, розгубленість, розпач, розчарування, страх, тривога, туга, хвилювання) та експресивністю, репрезентованою вигуківими фраземами (з усіма ознаками, властивими цьому семантикограматичному типу фразем); 3) маніпулятивністю та інтенсифікацією фунда-

ментальних емоцій; 4) актуалізацією кінемних фразем, ґрунтованих на описі зовнішнього вираження емоційних станів людини.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому опрацюванні особливостей емотивної картини світу в українській фраземіці та у поглибленні зіставних аспектів на матеріалі одно та різносистемних мов з проєкцією на національний характер, що упоґужнить загальнотеоретичну базу сучасної лінгвокультурології та розширить межі аксіофраземної прагматики.

Література

- БАЛАКИНА 2004 = БАЛАКИНА З. Ю. Эмоциональные концепты «радость» и «joy» в словарных статьях русского и английского языков. В кн.: *Антропологическая лингвистика. Проблемы лингвоконцептологии, лингвистической гендерологии, лингвистики текста, семантики и стилистики*. Волгоград, 2004. 17–21.
- БОРОДКИНА 2002 = БОРОДКИНА Г. С. Концепты «Angst» и «Freude» в семантическом пространстве языка. АКД. Воронеж, 2002.
- БУЛАТОВА 2015 = БУЛАТОВА А. М. Лексико-фразеологические средства репрезентации эмоционального концепта страх в немецком и русском языках. АКД. Казань, 2015.
- ДОРОФЕЕВА 2002 = ДОРОФЕЕВА Н. В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков). АКД. Волгоград, 2002.
- ЗАЙКИНА 2004 = ЗАЙКИНА С. В. Эмоциональный концепт «страх» в английской и русской лингвокультурах (сопоставительный аспект). АКД. Волгоград, 2004.
- ИЗАРД 1980 = ИЗАРД К. Э. *Психология эмоций*. Москва, 1980.
- КРАСАВСКИЙ 2000 = КРАСАВСКИЙ Н. А. Концепт «ZORN» в пословично-поговорочном фонде немецкого языка. В кн.: *Теоретическая и прикладная лингвистика*. Вып. 2. Воронеж, 2000. 78–89.
- КРАСАВСКИЙ 2001 = КРАСАВСКИЙ Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград, 2001.
- КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА 2017 = КРАСНОБАЄВА-ЧОРНА Ж. В. Фраземна аксіологія: категоризація і рівнева структурованість. АДД. Одеса, 2017.
- КРЫЛОВ 2007 = КРЫЛОВ Ю. В. Эмотивный концепт «злость» в русской языковой картине мира: идентификация и разграничение ментальных и языковых структур. АКД. Новосибирск, 2007.
- МАРКИНА 2003 = МАРКИНА М. В. Лингвокультурологическая специфика эмоционального концепта «гнев» в русской и английской языковых картинах мира. АКД. Тамбов, 2003.
- САРБАШ 2012 = САРБАШ О. С. Лексична репрезентация концепту задоволення в англійській, українській та новогрецькій мовах. *Лінгвістичні студії* 25 (2012): 158–162.
- СФУМ 2003 = *Словник фразеологізмів української мови*. Київ, 2003.
- УНЛК = *Український національний лінгвістичний корпус Українського мовно-інформаційного фонду НАН України*. http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlk/.
- ХЛЫСТОВА 2005 = ХЛЫСТОВА В. Г. Функционально-структурная и семантическая характеристика кинематических речений, отражающих коммуникативный аспект кинесики (на материале английского языка). АКД. Нижний Новгород, 2005.
- ШАМАЄВА 2004 = ШАМАЄВА Ю. Ю. Когнітивна структура концепту «радість» (на матеріалі англійської мови). АКД. Харків, 2004.

- BULLER 1996 = BULLER D. Communicating Emotions. In: *Nonverbal Communication. The Unspoken Dialogue*. New York–London–Tokyo, 1996. 271–296.
- GODDARD 2002 = GODDARD C. Explicating Emotions Across Languages and Cultures: A Semantic Approach. In: FUSSELL S. R. (ed.) *The Verbal Communication of Emotions. Interdisciplinary Perspectives*. Mahwah–New York, 2002. 19–53.
- O’ROURKE 1994 = O’ROURKE P., ORTONY A. Explaining Emotions. *Cognitive Science* 18 (1994): 283–323.